

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Uráli Nyelvészeti PhD-program

Janurik Boglárka

**Az erza–orosz kétnyelvű diskurzus:
A mondaton belüli kódváltástípusok
szerkezeti vizsgálata**

PhD-értekezés tézisei

Témavezető:

Kovács Magdolna, PhD, egyetemi docens

Szeged, 2017

1. Bevezetés

Értekezésemben az erza–orosz kétnyelvű diskurzusban található kódváltástípusok szerkezeti szempontú vizsgálatát végzem el. A kódváltást tágan értelmezem, minden olyan esetet, amelyben a beszélő két nyelvből származó elemeket használ fel egy diskurzusban, illetve egy megnyilatkozáson belül, kódváltásnak tekintek.

A finnugor nyelvcsaládba tartozó erza (vagy erza-mordvin) nyelvet megközelítőleg 400,000 ember beszéli az Orosz Föderáció területén. A veszélyeztetett nyelvek UNESCO-atlasza (2016) az erza nyelvet a határozottan veszélyeztetett nyelvek közé sorolja. Az oroszországi népszámlálási adatok (Oroszországi népszámlálás 2010) alapján megállapítható, hogy csaknem a teljes erza közösség kétnyelvű, és valamilyen mértékben minden erza beszélő használ orosz kódváltásokat. Míg a szóbeli diskurzusra és az informális írott szövegekre jellemző a kódváltás, a hivatalos írott szövegekből, és a médiaproduktumokból hiányoznak ezek a kétnyelvű szerkezetek.

Bár egyetértek azzal, hogy a kódváltás összetett nyelvi jelenség, és működésének teljes körű megértéséhez tudományterületeken átívelő megközelítésmódra van szükség, ahogy ezt Backus (2015) és Muysken (2000) is hangsúlyozzák. Ugyanakkor meggyőződésem, hogy a szerkezeti elemzés feltárhatja azokat a pontokat, amelyek további kutatást igényelnek, még hozzá elicitált adatokon elvégzendő kvantitatív vizsgálatot.

Dolgozatomban a következő hipotézisből indultam ki: a kódváltástípusok közti variabilitás részben annak tulajdonítható, hogy az inkongruens szerkezetek esetében a beszélők különböző stratégiákhoz folyamodnak, és ez hozzájárul a kevert, hibrid szerkezetek létrejöttéhez.

Értekezésem egyik fő célkitűzése annak megállapítása, hogy megy végbe a kódváltás inkongruens szerkezetek esetében, illetve annak a kérdésnek a vizsgálata, mely kódváltási stratégiák prototipikusak, melyek egyediek.

Másrészről célom a kódváltástípusok közötti variabilitás leírása és részletes bemutatása. Mindezt egy kontinuummodell segítségével végzem el, amelyet részben Auer (1999), részben Kovács (2001) kontinuummodelljét felhasználva alkottam meg. A kontinuum egyes pontjaihoz különböző kódváltástípusok kapcsolhatók. A beszélőket, az általuk használt kódváltások mennyisége és típusa alapján kategóriákba sorolom, majd ezeket a kontinuum egyes pontjaihoz rendelem. Az így elvégzett kvalitatív kutatás eredményei a továbbiakban egy jövőbeli kvantitatív kutatás alapjául is szolgálhatnak.

2. Kutatási kérdések

Dolgozatomban a következő kérdésekre keresem a választ:

1. Melyek a (beillesztéses) kódváltás jellemző típusai az erza-orosz kétnyelvű diskurzusban?
2. Mely kódváltásos szerkezetek írhatók le egy bináris modellel (mátrixnyelvi modell – Myers-Scotton 2002)? Milyen esetekben nem alkalmazható ez a bináris modell? Tekintheők-e ezek az esetek kongruens lexikalizációnak (Muysken 2000)? Magyarázható-e ezen típusok megjelenése a kongruencia hiányával? Milyen kódváltási típusokat alkalmaznak a beszélők azokban az esetekben, amelyekben az adott nyelvi struktúrák inkongruensek?
3. Milyen kapcsolat tételezhető fel a kódváltás és a nyelvi érintkezés hatására végbemenő nyelvi változás között? Tekintheők-e egyes kódváltástípusok a folyamatban levő változás jeleinek?
4. Meg lehet-e határozni különböző kódváltásstílusokat? Van-e kapcsolat a kódváltás mennyisége és a típusai között a beszélők nyelvhasználatában?

3. Az értekezés felépítése

A doktori dolgozatom a következőképpen épül fel. A rövid bevezetést tartalmazó első fejezet után az erza-orosz kontaktushelyzet társadalmi-történelmi hátterét ismertetem. Áttekintem az erza beszélőközösségre vonatkozó alapvető statisztikai adatokat (a 2.1.

alfejezetben), majd az erzák jelenlegi helyzetének kérdéseivel foglalkozom (a 2.2. alfejezetben), végül összefoglalom azokat a főbb történelmi eseményeket, amelyek befolyásolták az erza–oroszl kapcsolatok alakulását (a 2.3. alfejezetben).

A 3. fejezetben tipológiai szempontból vázlatosan bemutatom a két nyelv rendszerét, elsősorban a nyelvek morfoszintaktikai jellemzőire (a birtokos szerkezet felépítésére, és az igék alaktanára) összpontosítva, mivel ezekben a szerkezetekben a legnagyobb mértékű a nyelvi keveredés az erza–oroszl kódváltásos beszédmódban.

A 4. fejezet mind a 2., mind a 3. fejezettel szorosan összefügg: egyrészt áttekinti azokat a tanulmányokat, amelyek az Oroszlországi Föderáció területén élő finnugor kisebbségek nyelvhasználatában jelentkező kódváltással foglalkoznak (a 4.1. alfejezetben), valamint az erza–oroszl kétnyelvűség és kódváltás kutatástörténetét (a 4.2. alfejezetben). Figyelembe véve, hogy vannak olyan kontaktusjelenségek, amelyek a fentiek közül mindegyik kontaktushelyzetben megjelennek, úgy gondolom, fontos lenne egy összehasonlító vizsgálatot végezni ezeknek a nyelveknek a bevonásával, mert egy ilyen kutatás további hasonló kódváltásmintákat és -mechanizmusokat tárhatna fel.

Az 5. fejezet a kódváltás elméleti hátterét mutatja be. Számos olyan problémára kitérek, amelyek a kódváltáskutatásban központi kérdésnek tekinthetők: a kódváltás meghatározása és a kölcsönzéssel való kapcsolata (az 5.1. alfejezetben), valamint a szerkezeti megkötések kérdésköre és a mátrix nyelv létezésének problematikája (az 5.2. alfejezetben). Az 5.3. alfejezetben az elemzéshez felhasznált modelleket ismertetem. Ezek a következők: a mátrixnyelvi modell (Myers-Scotton 2002), amely egy bináris modell (egy domináns mátrixnyelvet (mny) és egy vendégnyelvet (vny) különböztet meg); egy interdiszciplináris megközelítésmódú kódváltástipológia (Muysken 2000); valamint a kódváltást és a nyelvi érintkezés hatására végbemenő nyelvi változást összekapcsoló modellek (Johanson 2002

és Backus 2015). Ezenkívül kitérek az ekvivalenciának és a kongruenciának a kódváltásban betöltött szerepére (Sebba 2009), valamint Gafaranga (2000) modelljére, amely a jelölt kódváltások elemzéséhez biztosít keretet. Az 5.4. alfejezetben két kontinuummodellt mutatok be, Auer (1999) és Kovács (2001) modelljét, amelyek az erza–orosz kódváltás variabilitásának ábrázolására is kitűnően alkalmazhatóak.

A 6. fejezetben az elemzett adatokat és a kutatás módszertanát ismertetem. Bemutatom a két adatcsoport (a terepmunkákön rögzített felvételek és a Vajgel Rádióban felvett interjúk) jellegzetességeit, valamint kitérek a terepmunkák során felmerült problémákra. Ezenkívül sorra veszem azokat az előnyöket és hátrányokat, amelyek akkor jelentkeznek, ha ilyen típusú adatokon kívánjuk meg vizsgálni a kódváltást. Végezetül áttekintem azokat a transzkripció elveket, amelyeket alkalmaztam, és megindokolom, miért a finnugor átírást választottam mind az erza, mind az orosz eredetű elemek átírására.

A 7. fejezet, amely az adatokat elemzését tartalmazza, az értekezésem törzsrésze. A kódváltástípusok kategorizálásához Muysken (2000) tipológiáját alkalmazom, és ez alapján beillesztéssel kódváltást, kongruens lexikalizációt és alternációt különböztetek meg. Az alternációt külön részben (a 7.1. alfejezetben) vizsgálom, mivel az alternáció esetén más kódváltási mechanizmusok működnek, mint a beillesztéssel kódváltások és a kongruens lexikalizáció esetén. A 7.2. alfejezetben pedig az utóbbi két kódváltástípust elemzem. Először a diskurzuspartikulákra összpontosítok (a 7.2.1. alfejezetben), majd a névszói szerkezetekre (a 7.2.2. alfejezet), és végezetül az igei szerkezetekre (a 7.2.3. alfejezet). A jelölt kódváltásokat – mint a beillesztéssel kódváltás és az alternáció egy speciális típusát – külön részben vizsgálom (a 7.3. alfejezetben). Áttekintem az elemzett adatokban előforduló jelölt váltásokat, és igyekszem megmagyarázni, miért jelölte meg a beszélő a kódváltás helyét.

A 8. fejezet tartalmazza a kapott eredmények tárgyalását, és az erza–orosz kétnyelvű beszélők kódváltástípusok szerinti osztályozását. A 8.1. alfejezetben az adatközlőket egy kontinuummodellen

helyezem el, amely lehetővé teszi, hogy az egynyelvű nyelvváltozat és a kevert, intenzív kódváltást tartalmazó változat közötti átmeneteket fel lehessen tüntetni, illetve, hogy a kódváltásban jelentkező variabilitást ábrázolni lehessen. A 8.2. alfejezet az erza–orosz kétnyelvű diskurzus fő jellemzőit tekinti át, míg a 8.3. alfejezet a további kutatási irányokat vázolja fel. Mivel az értekezésem az erza–orosz kódváltást kvalitatív szempontból vizsgálja, amellet érvelek, hogy a további kutatásoknak a kódváltástípusok kvantitatív vizsgálatára kell összpontosítaniuk. Ha egy tudományterületeken átívelő megközelítésmódot alkalmazunk, például a Backus (2015) által leírt használat alapú modellt, feltárható lesz az is, milyen szociolingvisztikai tényezők állnak az erza–orosz kétnyelvű diskurzusban megfigyelt variabilitás hátterében.

A 9. fejezet a dolgozatban tárgyaltakat foglalja össze fejezetek szerinti bontásban.

Végezetül a függelékben az interjúk listája található, amelyen az interjúk számán kívül azt is feltüntettem, hogy a kódváltástípusai alapján melyik kategóriába soroltam az adott beszélőt.

4. Az erza–orosz kétnyelvű diskurzus

Az adatok elemzéséhez Muysken (2000) tipológiájának és a mátrixnyelvi modellnek (Myers-Scotton 2002) az ötvözetét használok fel. A mátrixnyelvi modell három konstituenst különböztet meg: a mny-i konstituenst, a vny-i szigetet és a kevert konstituenst. A mny-i és a kevert konstituensekben a mny határozza meg a morfoszintaktikai szerkezetet, és a rendszermorfémák szintén a mny-ből származnak, míg a vny-i szigetek szerkezete a vny rendszeréhez igazodik: “a morfémák a vendégnyelvből származnak, és a vendégnyelv minden más (pl. szórendi) jóformáltsági kritériumát is követik”¹ (Myers-Scotton 2006: 261, [fordítás J.B.]).

---

¹ „morphemes come from the Embedded Language and follow other well-formedness requirements of the Embedded Language (e.g. word order)”

Az elemzéshez szükséges osztályozási kategóriákat ennek a két modellnek a kombinációjára alapoztam. Ennek megfelelően alternációkat, kongruens lexikalizációkat és beillesztéses kódváltásokat különíték el, az utóbbit két részre osztva megkülönböztetek mny-i konstituenseket és vny-i szigeteket (avagy mny-i morfológiai jelölőkkel ellátott kevert konstituenseket).

4.1. Alternáció

Az alternáció alapvetően különbözik a beillesztéses kódváltásoktól és a kongruens lexikalizációtól, mivel alternáció esetén a mny megváltozik, "teljes váltás következik be az egyik nyelvről a másikra, amely mind a nyelvtant, mind a lexikont érinti"² (Muysken 2000: 5, [fordítás J.B.]). Az alternációt két nagy típusra osztottam, attól függően, hogy az alternációnak van-e pragmatikai funkciója.

Az alternációs váltások általában pragmatikai funkciókkal is összekapcsolódnak. Backus (2015: 42) például hangsúlyozza, hogy az alternáció esetén, "a beszélőkről úgy tartják, hogy pragmatikai okok miatt kódváltanak, vagy azért, hogy üzenetükhöz olyan értékeket kapcsoljanak, amelyek a kódváltott nyelvvel fonódnak össze (például modernség vagy helyi szolidaritás)"³ [fordítás J.B.]. Az alternációs váltások által kifejezett főbb közös funkciók "közé tartozik a figyelem felkeltése és irányítása, egy üzenet hangsúlyozása vagy enyhítése, düh vagy más érzelem kifejezése stb."⁴ (Backus 2015: 42, [fordítás J.B.]).

Az általam vizsgált anyagban az alternáció minden beszélőtípus esetében előfordul. A legáltalánosabb funkciója az idézés. Az (1) példában a 200507 számú beszélő, egy édesanya a fiáról mesél, akivel

---

² „there is a true switch from one language to the other, involving both grammar and lexicon”

³ “speakers are said to switch for pragmatic reasons or to index their message with the values associated with the language switched to (such as modernity or local solidarity)”

⁴ „include drawing or directing attention, emphasizing or mitigating a message, expressing anger or emotion, etc.”

oroszul beszél, és a gyermek nyelvhasználatát is kizárólag az orosz nyelv használata jellemzi. Fia kérdésének idézése alternációt vált ki, az orosz megnyilatkozás egyenes beszédben, eredeti formájában hangzik el az egyébiránt csaknem egynyelvű erza diskurzusban (az orosz eredetű elemeket félkövérrel és a tárgyalt elemeket aláhúzással jelölöm):

(1) *śeǵe śeǵeǵste karm-i ńerńe-me*
annál gyakori kezd-3SG nyafog-INF2

kogda mama pǵid'-ot

mikor anya jön-3SG

il'i ješčo mežeǵak

vagy még valami

'Egyre gyakrabban kezd nyafogni:

„Anyá mikor jön?”

Vagy még valami ilyesmi.'

Az idézet az erza szekvenciába ágyazódik be, az előtte álló tagmondat egyértelműen egynyelvű erza, míg az utána következő két olyan elemet tartalmaz, egy kötőszót (*il'i* 'vagy') és egy határozószót (*ješčo* 'még'), amelyek mindkét nyelvhez tartozhatnak, és amelyek ezáltal megkönnyítik az erzára való visszaváltást. Ettől az orosz tagmondattól eltekintve a beszélő nyelvhasználatában csak beillesztéses kódváltások és orosz diskurzusjelölők fordulnak elő, valamint olyan névszói tövek, amelyek erza morfológiai jelölőkkel ágyazódnak be az erza mny-be.

Az alternációs váltásnak kiemelt szerepe van abban, hogy az idegen elemek átvivődnek az átvevő nyelvbe. Bár teljes váltással jár, amely a beszélő számára lehetővé teszi, hogy a két nyelv közötti lehetséges inkongruenciákat elkerülje, ugyanakkor az orosz elemek gyakori használata megváltozhatja a meggyökeresedtségük mértékét. Backus (2015) hangsúlyozza, hogy az alternáció felelős egy olyan diskurzus-szerkezet bebetonozásáért is, amely további alternációkat tesz lehetővé.

Az alternáció tehát összefügg a kongruenciával. Ha a szerkezet inkongruens, vagyis egy adott kifejezés szerkezete eltérő a két nyelvben, az dupla szerkezet létrejöttéhez vezethet, ami az alternáció egyik tipikus esete. Például mind az orosz előjárószo, mind az erza szuffixum megjelenik a konstrukcióban, vagy az egész szerkezet megismétlődik, ahogy a (2) példában láthatjuk. Az orosz előjárós szerkezet (*do dvuh let*) és az erza illatívszi ragot tartalmazó szerkezet egyaránt megjelennek a megnyilatkozásban, egy dupla szerkezetet alkotva (201101 számú beszélő). Az orosz számnévi szerkezetek jellemző kódváltástípusok a beszélt nyelvben, amely részben abból adódik, hogy az iskolában az erzák is oroszul tanulják a matematikát.

(2) *pek višine-ť do dv-uh let kavto ije-s*
nagyon kicsi-PL amíg két-GEN.PL év.GEN.PL két év-ILL
'Nagyon kicsik, két éves kor alattiak, két éves kor alattiak.'

4.2. Beillesztéses kódváltás és kongruens lexikalizáció

Ebben az alfejezetben a tagmondaton belüli kódváltástípusokat vizsgálom. A 4.2.1. alfejezetben az elemzés a diskurzuspartikulákra irányul, amelyet a 4.2.2. alfejezetben a névszói szerkezetek és a 4.2.3. alfejezetben az igei szerkezetek elemzése követ. A vizsgálat nem terjed ki minden lehetséges kódváltástípusra, minden alfejezetben egy jellegzetes szerkezetre fókuszálok.

4.2.1. Diskurzusjelölők

Ezek a tipikusan egyszavas kódváltások minden beszélő megnyilatkozásaiban megjelennek, még a legkevésbé kódváltó adatközlőkéiben is. Ezek alapján kijelenthetjük, hogy az erza–orosz kétnyelvű diskurzus minden típusát jellemzik. Muysken (2000) a diskurzusjelölőket az alternáció altípusának tekinti. Megítélésem szerint az esetek egy részében beillesztéses kódváltásként is értelmezhetők a megnyilatkozásban elfoglalt helyüktől függően. Csak abban az esetben tekinthetünk a diskurzusjelölőkre alternációként, ha a két nyelv egyértelműen szétválasztható a diskurzuson belül. Az intenzív nyelvi

érintkezés és a konverzió hatására azonban a diskurzuspartikulákat nem tekinthetjük egyértelműen orosz nyelvű elemeknek. Ezek az erzában már olyan jövevényszavaknak számítanak, amelyeket a konzervatív leíró nyelvtanok is az erza szókincs részének tekintenek (ld. EKM 2000: 260–267 vagy Jerina 1997). Ebből kifolyólag átmeneti kategóriáknak tekintem őket, amelyek beillesztéses kódváltásként és alternációként is értelmezhetők. Úgy gondolom, hogy az erza–orosz kódváltásos diskurzusban a diskurzusjelölők tekinthetők mindkét nyelvhez tartozó elemeknek, és híd jellegük miatt „zökkenőmentesebb” kódváltásokat tesznek lehetővé.

Ebben az alfejezetben a *vot* ‘íme, lám’ diskurzusjelölő használatát elemzem. Ez a diskurzuspartikula minden beszélő megnyilatkozásaiban előfordul, és jelentkezhethet beágyazott és perifériás helyzetben is. A (3) példában (20151118 számú beszélő) a *vot* ‘íme, lám’ diskurzusjelölő beágyazott pozícióban fordul elő, következésképpen tekinthető beillesztéses kódváltásnak.

(3) *jutavt-ińek nalksɛma ista žo urok-sto-ńt to-jest*
szervez-PST.1PL játék így is óra-ELA-DEF.SG azaz
ejkakš-tne avol' vot ćela urok astɛ-št parta ekšse
gyerek-DEF.PL nem lám egész óra marad-PST.3P pad mögött
'Szerveztünk egy játékot is az óra alatt, hogy a gyerekeknek ne
kelljen egész óra alatt a padban ülni.'

4.2.2. Névszói szerkezetek

A nominális szerkezetek közül azokat a számnévi szerkezeteket vizsgálom, amelyek túlnyomórészt orosz vny-i szigetekként, azonban esetenként hibrid szerkezetekként jelentkeztek és megközelítő értéket fejeztek ki. Az inkongruens elemsorrend ebben az esetben és a birtokos szerkezetek kódváltása során is hibrid szerkezeteket eredményezett. Az orosz típusú elemsorrend a kódváltás hatására terjed, megítélésem szerint ebben az esetben egy folyamatban levő nyelvi változást figyelhetünk meg.

4.2.2.1. Számnévi szerkezetek

A korpuszban a kódváltásos számnévi szerkezeteknek két fő típusú jelenik meg. Egyrészt vannak olyan szerkezetek, amelyekben mind a számnévi jelző, mind az alaptag orosz eredetű elemek, és a szerkezet felépítése az orosz köznyelv szabályait követi. Másrészt vannak olyan hibrid szerkezetek, amelyekben a számnévi jelző orosz, míg az alaptag erza, de ezenkívül sok más hibrid típus is előfordul.

Az orosz és az erza számnévi szerkezetek inkongruensek. Az erzában a számnévi szerkezetben az alaptag alanyesetben áll, az 'egy' számnév után egyes, míg a többi esetben többes számban. Az orosz nyelv rendszere összetettebb. A számnévtől függően az egyes szám alanyeset, az egyes szám birtokos eset, illetve a többes birtokos eset is megjelenhet.

Az inkongruenciát jellemzően vny-i szigetek beillesztésével kerülnek el a beszélők, tehát olyan szerkezetet használnak, amely csak vny-i rendszermorfémákat tartalmaz. A (4) példában az orosz előljárós szerkezet (*na tři goda* 'három évvel' vny-i szigetként ágyazódik be az erza keretbe. Az erza szerkezetet *kolmo ijede* (három év-ABL.SG), amely egy egynyelvű erza mondatban előfordulna, az orosz megfelelője váltja fel, amely az orosz nyelv szabályai által megkívánt előljárós szerkezetet tartalmazza.

- (4) *še paťa-ś   **na tři god-a**   moń-d'e   starši-l'*
ez nővér-DEF.SG -onhárom év-SG.GEN én-ABL.SG idős-PST2.3SG
'Ez a nővérem három évvel idősebb, mint én.'

Az (5) példában (201015 beszélő), az orosz eredetű *kilométra* 'kilométer' névszó hídként szolgál a két nyelv között. Értelmezhető orosz egyes szám birtokos esetű alakjának, illetve erza egyes szám alanyesetű formának is.

- (5) *mińek viř-eńek   **naverno kilométra kavto ejste-d'e-ńek***
mi.GEN erdő-POSS.1PL talán   kilométer kettő-től-ABL-POSS.1PL
'Az erdőnk talán olyan két kilométerre van tőlünk.'

A szerkezet morfoszintaktikai felépítése összetett mny-en alapul. A megközelítő értéket orosz mintára inverz szerkezettel fejezi ki (*kilométra dva trí* ‘körülbelül két vagy három kilométer’). Az erzában a *-ška* komparatívuszi végződést kellene használni (*kavtoška kolmoška kilométrat* ‘körülbelül két vagy három kilométer’). A számnevek erza nyelvűek, és ebben az esetben az alaptagnak többes számban kellene állnia (*kilométrat* ‘kilométerek’). Azt láthatjuk tehát, hogy a létrejövő szerkezet mindkét nyelv szabályait megsérti. A legvalószínűbb magyarázat erre az, hogy a beszélő oroszul kezdi el mondani a szerkezetet, de aztán minden szünet nélkül erzára vált, így a szerkezet első fele orosz, míg a második erza, a szerkesztésmód pedig orosz.

4.2.2.2. Birtokos szerkezetek

A birtokos szerkezeteket különbözőképpen alkotja meg a két nyelv. Az erzában a birtokos–birtok sorrend az alapvető, míg az oroszban a birtok–birtokos sorrend a jellemző. A megformáltságban is jelentkeznek eltérések. A birtokos ugyan mindkét nyelvben genitívuszi ragot kap, az erzában a birtokhoz birtokos személyrag is járulhat. Ebből az eltérésből adódóan, a kódváltás különböző módokon mehet végbe ezekben a szerkezetekben. Ha vny-i szigetként, azaz egy egységként épül be az orosz birtokos szerkezet az erza megnyilatkozásba, ahogy ezt a (6) példában láthatjuk, akkor az inkongruencia semlegesítéséről beszélhetünk.

A (6) példában (20140318 számú beszélő), az orosz birtokos szerkezet *v’id podd’eržki* ‘támogatástípus’ mindenféle erza morfológiai jelölő nélkül épül be az erza keretbe. Ugyanakkor a szerkezethez egy erza jelző *ist’amo* ‘olyan’ kapcsolódik.

(6) *ul’-i   néj   ist’amo v’id   podd’eržk-i   lem-eze*
 van-3SG most olyan   típus támogatás-GEN.SG név-POSS.3SG
nesv’azann-aja   podd’eržka
 korlátlan-F   támogatás
 ‘Most van egy olyan támogatásfajta, amelyet korlátozások nélküli támogatásnak neveznek.’

A (7) példában az orosz genitívuszragot az erza megfelelője váltja fel: az orosz *-a* (*sad'ika* 'az óvodáé') helyett az erza megfelelője, a határozott ragozású birtokosrag *-eńť* áll (*sad'ikeńť* 'az óvodáé').

(7) *i at'testaccija sad'ik-eńť ted'ede nav'erno karm-i*
és akkreditáció óvoda-GEN.DEF.SG idén talán lesz-3SG
'Az óvoda akkreditációja talán idén lesz.'

A megfordított birtokos szerkezet jellemzően orosz tövekkel fordul elő, de megjelenhet erza tövek esetén is. A (8) példában a kongruens lexikalizáció egyértelmű esetét figyelhetjük meg. A megnyilatkozást Myers-Scotton (2003: 189) terminusait alkalmazva összetett mny-űnek tekinthetjük. Az összetett mny-ű kódváltás esetén jelentkező mechanizmusok a konvergenciához hasonlítanak, "azaz minden felszíni morféma az egyik nyelvváltozatból származik, de az absztrakt szerkezet egy másik nyelvváltozathoz köthető"⁵ Myers-Scotton (2003: 190, [fordítás J.B.]).

(8) *stuvt-iń lem-eze moro-ńť*
elfelejt-PST.1SG név-3SG.POSS dal-GEN.DEF.SG
'A dal címe "Elfelejtettem".'

4.2.3. Igei szerkezetek

Muysken (2000) tipológiáját használva a kódváltott igei szerkezeteket beillesztéses kódváltásnak tekinthetjük, ezen belül vagy vendégnyelvi szigeteknek, vagy kevert konstituenseknek (ld. mny-i modell, Myers-Scotton 2002). Az előbbi esetben, az orosz igező orosz morfémákkal illeszkedik bele a mny által megszabott morfoszintaktikai keretbe, míg az utóbbi esetben a rendszermorfémák erza nyelvűek. Ezeken az egyértelmű eseteken kívül vannak hibrid konstrukciók is, amelyekben a mny megállapítása nem lehetséges.

---

⁵ „i.e. all the surface morphemes come from one variety, but part of the abstract structure comes from another variety”

Ebben az alfejezetben a necesszív szerkezeteket vizsgálom, nemcsak az igei állítmánnyal kifejezetteket, hanem a melléknévi állítmánnyos (*dolžen* 'kell') típust is. Az utóbbi szerkezetnek az erza nyelvben nincs megfelelője. Ez hibrid szerkezet létrejöttéhez vezet, amelyben mind orosz, mind erza elemek megjelennek, és a kódváltás a szerkezeten belül történik. A konstrukciónak jelen időben a következő részei vannak: a nominatívuszban álló alany + a *dolžen* 'kell' predikatív melléknév, amely nemben és számban egyeztetve van az alannyal, és ennek megfelelően négy formája van, az egyes szám hímnemű (*dolžen*), az egyes szám nőnemű (*dolžna*), az egyes szám semlegesnemű (*dolžno*) és a többes számú (*dolžni*) forma, amelyet többes számú alanyok esetén alkalmazunk nemtől függetlenül + a főnévi igenév (Wade 2011: 341–343).

A (9) példában (20130924 számú beszélő) mindössze a tagadott állítmány van oroszul, a megnyilatkozás többi eleme erza nyelvű (az *i* 'és' kötőszó orosz eredetű jövevényszó az erzában). Ez a példa jól ábrázolja azt az adataimban jelentkező általános tendenciát, amely szerint nem következik be váltás a tagadó partikula és az állítmány vagy a tagadóige és a konnegatív forma között. A (9) példában a predikatív melléknév és a tagadópartikula egy egységként épülnek bele a megnyilatkozásba. A necesszív szerkezet arumentumai, az *experiens* (*miń* 'mi') és az *infinitívus* (*kadoms* 'hagyni') erzául vannak:

(9) *miń **ńe dolžn-i** kad-oms sonze eřav-i soka-ms i vid'-ems*
mi nem kell-PL hagy-INF1 ő.ACC kell-3SG szánt-INF1 és vet-INF1
'Nem szabad elhanyagolnunk, fel kell szántanunk és be kell vetnünk.'

Az erza–orosz kódváltásos diskurzusban a *dolžen* 'kell' jelentésű predikatív melléknévvel alkotott necesszív szerkezet mellett a semlegesítés másik tipikus esetét azok a megnyilatkozások jelentik, amelyekben az orosz finit igei forma nem szerint egyeztetve van a nőnemű alannyal.

Ezek a megnyilatkozások jellemzően névmási alanyt tartalmaznak, ahogy azt a (10) példában láthatjuk (200511 számú beszélő). A megnyilatkozásban egyetlen orosz elem szerepel, a múlt idejű igei állítmány, a morfoszintaktikai szerkezetet két nyelv együttesen szabja meg.

(10) *mon mejle reši-l-a tosto tu-mo kudo-v*
én később dönt-PST-F onnan jön-INF2 ház-LAT
'Később úgy döntöttem, hogy hazajövök onnan.'

A (11) példában (201007 számú beszélő) hiperkorrekciót vagy az a nembeli egyeztetés hiányából eredő túlkompenzálást figyelhetünk meg. Az orosz köznyelvben a hímnemű *reb'onok* 'gyermek' szó nem váltaná ki az állítmány nőnemű formájának használatát, a kevert erza-orosz mondatban mégis nembeli egyeztetést figyelhetünk meg.

(11) *obmoće-s moń vtoroj reb'onok tože postupi-l-a*
második-DEF.SG én.GEN második.M gyermek is bekerül-PST-F
Ardatovskoj medićinskoj učilišće-s
ardatovi egészségügyi főiskola-ILL
'A kisebb gyermekem is bekerült az ardatovi egészségügyi főiskolára.'

Míg az állítmány (*postupila* 'bekerült az egyetemre') egyezik nemben az alannyal (nem a szó nyelvtani nemével, hanem az alany biológiai nemével), addig a jelző (*vtoroj* 'második') hímnemű, mert a *reb'onok* 'gyermek' szó nyelvtani neme hímnem. Ez a példa igazolni látszik azt, hogy – legalábbis a múlt idejű állítmányok esetén – a biológiai nem (hogy lánygyermekről van szó) a nembeli egyeztetést meghatározó tényező, és nem a szó nyelvtani neme.

Ami a nembeli egyeztetést illeti, két tendenciát figyelhetünk meg a vizsgált mondatokban: egyrészt a nembeli egyeztetés terjedését, másrészt az igeforma kiválasztásában annak jelentőségét, hogy az alany hol helyezkedik el az élőségi hierarchiában. Míg az idősebb beszélők mindig az igék hímnemű múlt idejű alakját használják, addig a fiatalabbak már az élő, [+ ember] jegyű névszói alanyokat minden esetben egyeztetik nemben a kódváltott orosz múlt idejű állítmánnyal.

4.3. Jelölt kódváltások

A jelölt kódváltások egy részének megjelenése magyarázható szerkezeti szempontokkal, az inkongruens váltási pontok elkerülésével, a jelölt váltások másik része azonban médiumjavítás. “A médiumjavítás során a beszélő a nyelvi repertoárjában megtalálható más nyelvekre támaszkodik, és jelzi, hogy a használt elem egy másik nyelvből származik”⁶ (Gafaranga 2000: 344, [fordítás: J.B.]). Ezekben az esetekben a beszélő megnevezi a nyelvet, amelyre vált, vagy hangsúlyozza, hogy az emberek ezt így szokták mondani. A médiumjavítások fordításokként is megnyilvánulhatnak.

A Vajgel Rádió riportereinek megnyilatkozásiban gyakran fordulnak elő jelölt kódváltások, amelyeket a nyelv megjelölésével emelnek ki a beszélők (például *ruzks meřems* ‘oroszul mondva’). A (12) példában (20130813 számú interjú), a riportert (R1) négyféleképpen jelöli meg a kódváltott orosz szót (*ideja* ‘ötlet’): két rokon értelmű szó mellett a nyelvet is megnevezi és a *kodatkak* ‘valamilyen’ jelzőt is használja:

(12) *pařak te řka-ř ul-it’ koda-t-kak ruz-ks*
talán ez idő-DEF.SG van-3PL valamilyen-PL-EMP orosz-TRA
meř-ems ideja-t meř-t’ arřema-t
mond-INF1 ötlet-PLvélemény-PL gondolat-PL
‘Talán ez alkakommal vannak valamilyen, oroszul mondva, ötletek, vélemények, gondolatok.’

A jelölt kódváltások másik típusát egy töltelékelem beillesztése jellemzi, aminek segítségével elkerülhető, hogy a két nyelv inkongruens szerkezeteit harmonizálni kelljen. Az erza nyelvben a leggyakoribb töltelékelem, a *teřna* ‘izé’ jelentésű szó, amely – a magyar megfelelőjéhez hasonlóan – igei és névszói tőként is funkcionálhat. A (13) példában (201001 számú beszélő) az orosz előljárós szerkezet erza megfelelője a *teřna* ‘izé’ jelentésű töltelékelem *-ks* transzlatívuszragos alakja, amely lehetővé teszi a két, inkongruens szerkezet közti váltást.

---

⁶ „In medium repair, the speaker draws on other languages in his/her repertoire and signals the other-languageness of the element used.”

(13) *moń meř-ems teńa-ks po muž-u*
én.GEN mond-INF1 izé-TRA szerint férj-DAT.SG
*familija-m M...*⁷
vezetéknév-POSS.1SG M...
'A nevem, hogy mondjuk, izé, a férjem után M... '

5. Az eredmények összegzése

Az volt a hipotézisem, hogy a hibrid szerkezetek létrejötteinek szerkezeti magyarázatát kell keresni, és a variabilitást az okozza, hogy a beszélők különböző stratégiákat alkalmaznak inkongruencia esetén. Ez a feltevés csak részben igazolódott be. A jelölt kódváltást vagy alternációt tartalmazó megnyilatkozások egy részében valóban a szerkezeti kongruencia hiánya tehető felelőssé a kódváltás megjelenése miatt. Ugyanakkor a jelölt kódváltások kongruens szerkezetekben is előfordulnak, ezekben a jelöltséget a nyelvi purizmusnak tulajdoníthatjuk. Vannak olyan példák is, amelyekben a jelölt kódváltások nyelvi hiány esetén fordulnak elő, a beszélő tehát nem találja a megfelelő szót. A szerkezetisméltléssel jelölt kódváltások esetén éppen ezért nagyon fontos az elemek sorrendje (orosz–erza vagy erza–orosz), míg az előbbi purizmussal, az utóbbi szerkezeti inkongruenciával és nyelvi hiánnyal magyarázható. Következésképpen a hibrid szerkezetek többsége magyarázható a szerkezeti kongruencia meglétével vagy hiányával, ugyanakkor egy jövőbeni teljes körű vizsgálathoz pragmatikai és szociolingviszikai szempontok figyelembevételére is szükség van.

Végezetül a kutatási kérdésekre igyekszem válaszolni:

„1. Melyek a (beillesztéses) kódváltás jellemző típusai az erza-orosz kétnyelvű diskurzusban?”

A leggyakoribb beillesztéses kódváltások a diskurzuspartikulák, a határozósók, a számnevek, az előljárós és birtokos szerkezetek és a necesszív konstrukciók voltak, valamint azok az igei szerkezetek,

---

⁷ A személyiségi jogok védelmének érdekében nem írom ki az adatközlő teljes nevét.

amelyek vendégnyelvi szigetekként vagy kevert konstituensek részeként épülnek be a megnyilatkozásba. Ezek alapján párhuzamok vonhatók más finnugor nyelvek és az orosz közötti kontaktushelyzetekben jellemző kódváltásos szerkezetekkel. Míg az orosz nyelvű matematikaoktatásból kifolyólag a számnévi szerkezetek más finnugor nyelvek esetében is megjelennek a kódváltásos beszédmódban, az orosz mintájú birtokos szerkezetek más kontaktushelyzetekben nem jellemzők. Ezenkívül a nembeli egyeztetés az erza-orosz kódváltásos diskurzusban a legkiterjedtebb, ami az orosz nyelvi hatás kiterjedt voltáról és a nyelvi érintkezés intenzitásáról árulkodik.

„2. Mely kódváltásos szerkezetek írhatók le egy bináris modellel (mátrixnyelvi modell – Myers-Scotton 2002)? Milyen esetekben nem alkalmazható ez a bináris modell? Tekintheők-e ezek az esetek kongruens lexikalizációnak (Muysken 2000)? Magyarázható-e ezen típusok megjelenése a kongruencia hiányával? Milyen kódváltási típusokat alkalmaznak a beszélők azokban az esetekben, amelyekben az adott nyelvi struktúrák inkongruensek?”

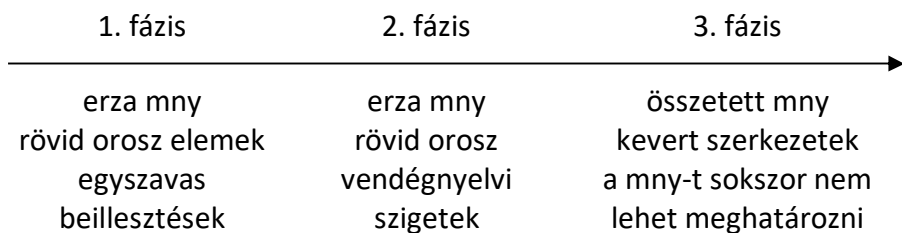
A mátrixnyelvi modell alkalmazható a beillesztéses kódváltástípusok esetén, ugyanakkor a kongruens lexikalizációk elemzése során nem működik, mert ezekben az esetekben a megnyilatkozás morfoszintaktikai keretét két nyelv adja. Az erza-orosz kódváltásos diskurzusban ezek közé tartoznak például a megközelítést kifejező kétnyelvű számnévi szerkezetek és a nembeli egyeztetést tartalmazó névszói és igei állítmányok. A kevert szerkezetek részben az inkongruencia eredményeképpen fordulnak elő. A beszélők azonban nem csak ezt az egy stratégiát alkalmazták inkongruencia esetén, a semlegesítés, a „problémás” szerkezetek kerülése is elterjedt megoldás volt, ebben az esetben a beszélők az orosz formákat egy egységként (chunk), vny-i szigetként ágyazták be az erza megnyilatkozásba.

„3. Milyen kapcsolat tételezhető fel a kódváltás és a nyelvi érintkezés hatására végbemenő nyelvi változás között? Tekintheők-e egyes kódváltástípusok a folyamatban levő változás jeleinek?”

Az elvégzett kutatás eredményeképpen a kódváltás és a nyelvi érintkezés hatására végbemenő nyelvi változás között a következő összefüggés állapítható meg: a gyakori kódváltás hozzájárul az idegen, jelen esetben az orosz mintájú szerkezetek meggyökeresedéséhez. Megítélésem szerint a birtokos szerkezet orosz mintára való megformálásában, illetve a nembeli egyeztetés terjedésében egy folyamatban levő változás jeleit figyelhetjük meg.

„4. Meg lehet-e határozni különböző kódváltásstílusokat? Van-e kapcsolat a kódváltás mennyisége és a típusai között a beszélők nyelvhasználatában?”

Az elemzés során különböző kódváltástípusokat sikerült megállapítanom. A korlátozottan kódváltó beszélőtípustól (amelyet C1-gyel jelöltem) az intenzíven kódváltó beszélőig (ezeket C3-mal jelöltem) terjed a skála, amelynek központi részén a C2-vel jelölt beszélőtípust találhatjuk. A C2-típusú beszélők a C1 típusú beszélőknél gyakrabban kódváltanak, de a megnyilatkozásaik mátrixnyelve túlnyomórészt továbbra is az erza nyelv. A kódváltásstílusok egy kontinuumot alkotnak, amelyen az egyes kategóriák nem átjárhatatlan egységek, hanem fázisok egy spektrumon. Míg a kis mértékben kódváltó C1 beszélők elsősorban beillesztéses és jelölt kódváltásokat alkalmaznak, amelyeknek gyakran pragmatikai funkciója van, az intenzíven kódváltó C3 beszélők gyakori váltásainak már nincs pragmatikai funkciója, és a megnyilatkozásaik egy összetett mátrix nyelvre épülnek, beszédüket hibrid szerkezetek jellemzik.

1. ábra: Erza–orosz kontinuummodell

A tézisekhez felhasznált irodalom

- Auer, Peter. 1999. From codeswitching via language mixing to fused lects: Toward a dynamic typology of bilingual speech. *The International Journal of Bilingualism*, 3 (4): 309–332.
- Backus, Ad. 2015. A usage-based approach to code-switching: The need for reconciling structure and function. In: Gerald Stell and Kofi Yakpo (eds.), *Code-switching between structural and sociolinguistic perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter, 19–38.
- ЕКМ 2000 = Цыганкин, Дмитрий В. (отв. ред.) *Эрзянь кель, морфемика, валонь теевема ды морфология. Вузонь эрзянь ды финнэнь отделениянь тонавтницятнень туртов* [The Erzya language, morphemics, word formation, and morphology. For the students of Erzya and Finnish majors at the university]. Саранск: Красный октябрь.
- Gafaranga, Joseph. 2000. Medium repair vs. other-language repair: Telling the medium of a bilingual conversation. *The International Journal of Bilingualism*, 4 (3): 327–350.
- Jerina, Olga. 1997. *Частицы в мордваских языках* [Particles in the Mordvin languages]. Tartu: Tartu Ülikool PhD dissertation.
- Johanson, Lars. 2002. Contact-induced change in a code-copying framework. In: Mari C. Jones and Edith Esch (eds.), *Language change. The internal, external and extra-linguistic factors*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 285–313.
- Kovács, Magdolna. 2001. *Code-switching and language shift in Australian Finnish in comparison with Australian Hungarian*. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Muysken, Pieter. 2000. *Bilingual speech: A typology of code-mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Myers-Scotton, Carol. 2002. *Contact linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Myers-Scotton, Carol. 2003. Code-switching: Evidence of both flexibility and rigidity in language. In: Jean-Marc Dewaele, Alex Housen, and Li Wei (eds.), *Bilingualism: Beyond basic principles*. Bristol: Multilingual Matters, 189–203.

Oroszországi népszámlálás. 2010.

http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/results-inform.php

(Utolsó megtekintés: 2016. október 20.)

Sebba, Mark. 2009. On the notions of congruence and convergence in code-switching. In: Barbara E. Bullock and Almeida Jacqueline Toribio (eds.), *The Cambridge handbook of linguistic code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press, 40–57.

UNESCO 2016. *UNESCO atlas of the world's languages in danger*.

<http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php?hl=en&page=atlasmap&cc2=RU>

(Utolsó megtekintés: 2016. október 8.)

Vajgel Rádió. http://vajgel.ru/efir_er

(Utolsó megtekintés: 2016. november 10.)

Wade, Terence. 2011. *A comprehensive Russian grammar*. Hoboken: Wiley-Blackwell.

A disszertáció témakörében megjelent publikációk

1. Janurik, Boglárka. 2009. Nyelvtani kódváltástípusok az erza–orosz két-nyelvűek beszédében. In: Borbély Anna, Vančóné Kremmer Ildikó, Hattyár Helga (eds.), *15. Élőnyelvi konferencia: Nyelvideológiák, attitűdök, sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gamma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, 309–321.
2. Janurik, Boglárka. 2010. Grammatical types of code-switching in the speech of Erzya–Russian bilinguals. In: *Язык и общество в современной России и других странах*. Международная конференция (Москва, 21–24 июня 2010 г.). Доклады и сообщения. Отв. ред. В. А. Виноградов, В. Ю. Михальченко. Москва: Институт языкознания РАН, Научно-исслед. центр по нац.-яз. отношениям, 2010. 456–460.
http://www.iling-ran.ru/conferences/2010_yazyk_i_obschestvo/kniga.pdf
3. Janurik, Boglárka. 2011a. Mixed structures in Erzya–Russian code-switching data (signs of an emerging composite matrix language). In: *Язык, литература и культура народов полиэтнического Урало-Поволжья (современное состояние и перспективы развития)*. Материалы VIII Международного симпозиума «Языковые контакты

- Поволжья» (18–20 августа 2011 г.). Отв. ред. Р. А. Кудрявцева. Йошкар-Ола: Мар. гос. ун-т, 288–293.
4. Janurik, Boglárka. 2011b. An emerging composite Matrix Language? In: *Congressus Congressus XI. Internationalis Fenno-Ugristarum Piliscsaba. Pars IV. Dissertationes sectionum: Linguistica, 9–14. VIII. 2010*. Piliscsaba: Reguly Társaság, 175–179.
  5. Janurik, Boglárka. 2011c. Mixed structures in numeral phrases in the speech of Erzya–Russian bilinguals. In: Klára Agyagási (ed.), *Tractata Slavica III*. Debrecen: University of Debrecen, 127–141.
  6. Janurik, Boglárka. 2013a. Igei kódváltások az erza–orosz kétnyelvűek beszédében: A kevert kód kialakulásának jegyei az igei kategóriában. In: Zsuzsanna Gécség (ed.), *LINGDOK 12*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 115–138.
  7. Janurik, Boglárka. 2013b. Code-switching in an Erzya–Russian bilingual variety: An “endangered” transitory phase in a contact situation. In: Elena Mihas, Bernard Perley, Gabriel Rei-Doval, and Kathleen Wheatley (eds.), *Responses to Language Endangerment: In honor of Mickey Noonan*. Amsterdam: John Benjamins, 175–195.
  8. Janurik, Boglárka. 2015. The emergence of gender agreement in code-switched verbal constructions in Erzya–Russian bilingual discourse. In: Christel Stolz (ed.), *Language Empires in Comparative Perspective. Koloniale und Postkoloniale Linguistik (Colonial and postcolonial linguistics) 6*. Berlin/Boston: Mouton de Gruyter, 199–218.
<http://pub.ids-mannheim.de/extern/kpl/kpl06.html>
  9. Janurik, Boglárka. 2016a. Varieties of Erzya–Russian code-switching in Radio Vaygel broadcasts. In: Reetta Toivanen and Janne Saarikivi (eds.), *Linguistic Genocide or Superdiversity*. Bristol and Buffalo: Multilingual Matters, 91–107.
  10. Janurik, Boglárka. 2016b. The structural analysis of intrasentential code-switches in bilingual Erzya–Russian spoken discourse. In: Heini Arjava and Ksenia Shagal (eds.), *Mordvin languages in the field*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 341–361.